

LENKA KUSÁKOVÁ
KRÁSNÁ PRÓZA
RANÉHO OBROZENÍ
1 / STUDIE

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Krásná próza raného obrození

Svazek 1: Studie

PhDr. Lenka Kusáková

Recenzovali:

prof. PhDr. Jaroslava Janáčková, CSc.

prof. PhDr. Alexandr Stich, CSc.

Redakce Milada Motlová

Grafická úprava Štěpán Fiala

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

Vydáno ve spolupráci s Ústavem pro českou literaturu AV ČR a za finanční podpory GA AVČR, č. grantu ICE 905 620 3

© Univerzita Karlova v Praze, 2003

© Lenka Kusáková, 2003

ISBN 80-246-0620-8 (1. část)

ISBN 80-246-0622-4 (soubor)

ISBN 978-80-246-2589-8 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

KRÁSNÁ PRÓZA RANÉHO OBROZENÍ

v českých časopisech, almanaších
a beletristických přílohách novin z let 1786–1830

Svazek 1: Studie

OBSAH

I. svazek – Studie

Literární historie a krásná próza raného obrození	9
Raněobrozenské časopisy jako pramen pro studium literatury	11
Specifika funkcí raněobrozenské časopisecké prózy	13
Žánrová situace časopisecké beletrie raného obrození	19
Slovník beletristických, didaktických a uměleckopublicistických žánrových forem raněobrozenských časopisů.....	22
Žánr povídky	24
Sentimentální povídka	26
Pseudohistorická povídka	41
Humoristická povídka	45
Dobrodružná povídka	48
Povídka o strašidlech a o zdánlivé smrti	51
Výchovná povídka	54
Ostatní beletristické, umělecko-publicistické a didaktické žánrové formy (abecední pořadí)	57
Aforismus	57
Alegorie	58
Anekdota	58
Bajka	59
Básnická próza	59
Cestopis	60
Črta	63
Dialog	64
Exemplum	65
Hádanka	66
Hříčka	66
Idyla	67

Maxima	69
Paramýtie	69
Podobenství	69
Pohádka	70
Pověst	71
Příměr	72
Přísluví	72
Satira	72
Sen	74
Sentence	75
Úvaha	75
Poznámky	77
Použitá literatura	88
Další výběrová literatura k evropskému sentimentalismu	96
Přehled excerpovaných časopisů	101
Seznam titulů časopisecké krásné prózy citovaných v práci	112
Jmenný rejstřík	121
Seznam zkratk	128

Literární historie a krásná próza raného obrození

Česká beletrie raného obrození se stala předmětem odborného zájmu již v průběhu 19. století. S její první reflexí se setkáváme v Sabinově studii *Novelistika a romanopisectví české doby novější* (1864). Autor v ní ocenil prozaické pokusy v českém jazyce z hlediska jejich významu pro národněobrozený proces, zároveň však – jako jeden z prvních – poměřil tehdejší krásnou prózu také měřítkem estetickým a až na výjimky (Lindova *Záře nad pohanstvem*, Jungmannův překlad Chateaubriandovy *Ataly*, J. Nejedlého překlad Florianova *Numy Pompilia*) ji shledal nedostatečnou, totiž neschopnou srovnání s literaturou vyspělých evropských národů. /1/

První vědecký pokus postihnout problematiku raněobrozené beletrie vyšel z okruhu badatelů pozitivistické školy na přelomu 19. a 20. století (sb. *Literatura česká 19. století* 1, 2; J. Vlček, 1914; J. Máchal, 1930; J. Jakubec, 1934 ad.). Jejich zásluhou byl shromážděn bohatý biografický a bibliografický materiál pro studium daného předmětu, využívaný dodnes. Méně uspokojivé byly výsledky samotného bádání o krásné próze. Na základě genealogické metody, spočívající ve sledování látek a látkových výpůjček, dospěli pozitivisté ke zjištění nepůvodnosti obrozené literatury, zvl. její nápadné závislosti na soudobé německé literární produkci. Výsledný negativní obraz posílilo i ahistorické, dojmově estetické posuzování kvality jednotlivých prací.

Už v polovině 20. století byl pozitivistický přístup překonán dílem, které se opíralo o moderní metodologické principy ruské formalistické školy a pražského strukturalismu a zároveň využívalo podnětů rozvíjející se evropské komparistiky (P. van Tieghem). Šlo o *Počátky krásné prózy novočeské* (1948) Felixe Vodičky, zásadní a dodnes podnětnou práci /2/. Při jejím koncipování Vodička vyšel z myš-

lenky literární imanence, podle níž se literární vývoj neděje, nebo alespoň ne zcela, působením vlivů vnějších (politických, sociálních aj.), nýbrž pohybem a přesuny složek uvnitř literární struktury. Toto východisko jej přivedlo k formulaci teze, že obrozenskou literaturu nelze nahlížet, jak se doposud převážně dělo, pouze jako problém ideologický (buditelský), ale především jako problém specificky literární. /3/ Ten pak Vodička definoval jako nedostatečnost vertikální diferenciacie český psané literatury na počátku národního obrození a potřebu vytvořit vrstvu umělecké literatury pro vzdělaného a kultivovaného čtenáře. Aplikací strukturální a komparativní metody (porovnáním podobností v literární struktuře jednotlivých děl) dospěl pak Vodička ke zjištění shod mezi raněobrozenskou beletrií a evropským preromantismem, které ho vedlo k přehodnocení významu některých děl (např. Lindovy Záře nad pohanstvem). Zároveň prokázal, že česká literatura se v dané době nevyvíjela izolovaně, ale zcela ve shodě s vývojem evropským.

V duchu ruské formalistické školy, chápající literaturu jako široký celek vzájemně se ovlivňujícího „centra“ (umělecká literatura) a „periferie“ (populární literatura), Vodička načrtl celkový obraz rozvrstvení raněobrozenské beletrie /4/, vlastní výzkum však soustředil k umělecky ambicióznímu, preromantismem ovlivněnému proudu, který označil za vývojově vedoucí. Již recenzenti Vodičkovy knihy (např. J. Hrabák, 1948–49) upozorňovali na nutnost pokračovat ve studiu raněobrozenské prózy, tj. zaměřit se na rozsáhlý celek literatury lidové (zejm. tzv. knížky lidového čtení) a „pro lid“ a dále na vrstvu beletrie, již Vodička pojmenoval jako „kultivovanou prózu vycházející z představ klasicistních“. Literární věda reagovala na tuto výzvu především rozvinutím bádání o raněobrozenské próze určené lidovému čtenáři (J. Červenka, 1959; J. Janáčková, 1980 a 1988; J. Kafka, 1971; J. Kolár, 1960; K. Palas, 1961; F. Tenčík, 1961 a 1962 ad.), méně pozornosti bylo zatím věnováno kultivované četbě pro měšťanstvo (A. Stich, 1979 a 1986).

Raněobrozenské časopisy jako pramen pro studium literatury

Dosavadní literárněhistorický výzkum literatury národního obrození se opíral převážně o knižně publikovaný materiál. Valná část beletristické produkce tehdejší doby byla však ukládána do časopisů.

Časopisectvo prodělalo v Evropě 18. století ohromný rozmach a stalo se typickým fenoménem osvětské doby. Původní drobné příležitostné letáky oznamující různé politické a společenské události byly postupně nahrazovány pravidelně vycházejícími deníky, týdeníky a měsíčníky, které reagovaly na aktuální otázky doby, šířily osvětu a výchovné myšlenky, zároveň však přinášely i zábavné beletristické příspěvky. Vznikala také speciální literární periodika, sborníky a almanachy, mnohdy s uměleckou tendencí. (L. Rohmer, 1978; J. Wilke, 1978)

V českých zemích se osvětský žurnalistický ruch projevil s určitým zpožděním. Česky psané noviny vycházely sice již od konce 17. a po celé 18. století (Jan Arnolt z Dobroslavína, K. F. Rosenmüller), kdy na ně navázaly noviny Schönfeldovy a Krameriovy, první český časopis se však objevil až roku 1786 (Učitel lidu, F. J. Tomsa) /5/. Po něm však rychle následovaly další /6/. V rozmezí let 1786 a 1830 vyšlo na území Čech, Moravy a Vídně celkem 32 titulů česky psaných, beletristicky zaměřených periodik – časopisů, almanachů, sborníků, samostatných beletristických příloh novin a kalendářů. /7/ Většinou ovšem neměly dlouhého trvání; vydavatelé zápasili s finančními problémy i s rakouskou cenzurou. /8/ Obsahová a formální úroveň nebyla vysoká – odrážela situaci kulturně se probouzejícího národa, mj. jeho jazykových problémů. /9/ Příznačným jevem byla také závislost českých časopisů na cizích předlohách. Některé vznikaly přímo jako překlady časopisů německých (Učitel lidu, Český poutník, Český lidomil, částečně i Hyllós a Jindy a nyní), v jiných tvořily překlady (obvykle nepřiznané) velkou část jejich obsahu. /10/ Přesto nelze význam těchto prvních beletristických periodik zpochybnit. Sehrály důležitou úlohu nejen v osvětské osvětě a výchově čtenářů, ale i v jejich národním a kulturním probouzení. /11/

Na časopisy jako bohatý pramen pro studium obrozenské beletrie se upozorňovalo již v 19. století. J. K. Tyl psal o časopisech jako „hladovém jicnu“, do něhož všichni „výtvoři ducha svého ukládali“ (ČČM 1846) /12/ a v příloze

ke Květům z 8. 4. 1841 připomněl, že o obrozenské literatuře „potomci ničeho nezvědí, nebudou-li se opět v časopisech, těchto hltavých kanálech veliké části literatury naší, potápěti.“ Podobně ocenil časopisy také K. Sabina v již zmíněné studii *Novelistika a romanopisectví české doby novější* (Kritická příloha k Národním listům 1864, s. 326): „Mnozí též větší část novelistické své činnosti ukládali do časopisů, takže zhola nemožná jest dle novel o sobě vydaných je náležitě charakterizovati.“ Raněobrozenským časopisům věnoval Sabina i několik speciálních studií. /13/

Přes opakovaná upozornění o významu časopisů pro studium starší literatury nebyl však tento zdroj dosud systematicky analyzován a jeho využití pro literárněvědné účely bylo omezené. /14/ Přitom jde o zdroj významný nejen množstvím otištěných příspěvků, ale i jejich pestrou hodnotovou stratifikací, danou zaměřením časopisů na různé vrstvy čtenářů. Bohatá žánrová rozrůzněnost časopisecké beletrie navíc ideálně reflektuje dobové ideově-tematické a formální charakteristiky literatury jako celku.

Specifika funkcí raněobrozenské časopisecké prózy

Sociální stratifikace českojazyčné společnosti na přelomu 18. a 19. století byla značně netypická. Vyznačovala se téměř absolutním omezením na venkovské, příp. městské lidové vrstvy a absencí inteligence a měšťanstva (ty komunikovaly jinými jazyky). V průběhu sledované doby (1786–1830) došlo sice ke změně, zformovala se významná skupina české vlastenecké inteligence a jejím cílevědomým úsilím byly od 20. let 19. století pro českou kulturu získávány i měšťanské kruhy.

V časopisech se popsaná situace odrazila v tom, že převážná část jejich beletristické složky byla adresována lidovému čtenáři a jen malý zlomek, který ovšem postupně narůstal, byl určen inteligenci a čtenáři měšťanskému. Primární postavení si tak po celé období udržovala beletrie s převažující funkcí zábavnou a výchovně-vzdělávací, naopak beletrie s vyhraněnou funkcí estetickou zastávala jen skromné místo: na počátku sledovaného období (konec 18. století) není zastoupena dokonce vůbec, od počátku 19. století však její podíl pomalu narůstá. Příčinou byl nejen ohled vydavatele na odbyt časopisu (čtenářská základna náročnějšího typu literární tvorby nebyla ještě dostatečně početná, aby zajistila prodej specializovaného periodika), ale i dosud ambivalentní postoj k literatuře psané „řečí nevázanou“.

Funkce estetická

Realizace estetické funkce v časopisecké beletrii odráží specifickou situaci české literatury na přelomu 18. a 19. století, ovlivňované paralelně jednak starším, v Čechách dosud nevyžitým klasicismem, jednak mladším preromantismem. /15/